

Наталія ПОГОСЯН

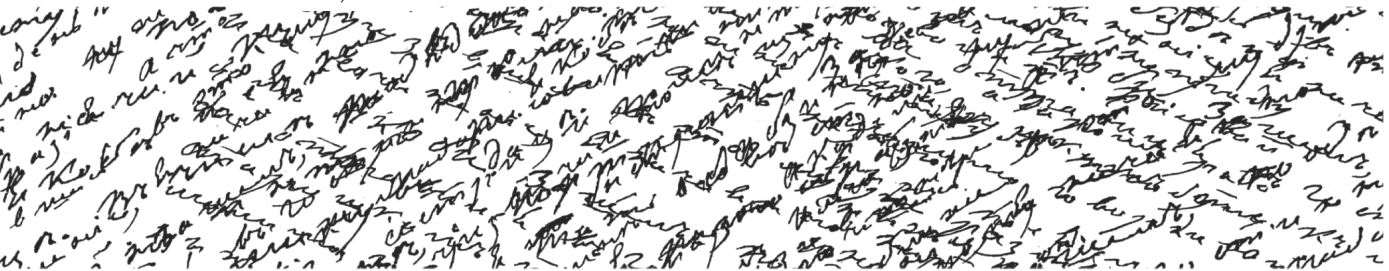
УДК 821.161.2-3Шев.09(045)

**ХРОНОТОП
У ХУДОЖНЬО-
БІОГРАФІЧНІЙ
ПРОЗІ ТА В РОМАННІЙ
ШЕВЧЕНКІАНИ
ЗОКРЕМА**

У статті проаналізовано особливості організації часово-просторових площин у художньо-біографічній прозі на основі романів про Тараса Шевченка, написаних у різні періоди – від 1960-х до 2010-х років. Відзначена виразна тенденція до урізноманітнення організації хронотопу та розширення його художніх функцій у романній шевченкіані 1990-2010-х років.

Ключові слова: хронотоп, шевченкіана, романістика, часів зміщення і «напливи», мотив дороги, історичний час.

Явище хронотопу в теорії та практиці літератури осмислене достатньо ґрунтовно і «взагалі», і в конкретнішій практиці певних родо-жанрових пластів красного письменства. Одним із загальновизнаних теоретиків-мислителів у царині осмислення аналізованого явища, його видів і форм реалізації в художніх текстах є М. Бахтін, який, скажімо, означив поняття хронотопу як «... сутнісного взаємозв'язку часових і просторових відносин, художньо засвоєних у літературі» [1, с.234]. У цій же праці цей же вчений серед інших важливих площин літературного твору, де може так чи інакше художньо реалізуватися хронотоп, передовсім назвав і визначив сюжет: «Вони (хронотопи – Н.П.), – пише М. Бахтін, – є організаційними центрами основних сюжетних подій роману. У хронотопі зав'язуються і розв'язуються сюжетні вузли» [Там само,

с.398]. І цей дослідник, і інші теоретики в явищі хронотопу визначають різні семантичні типи часу – біографічний, історичний, побутовий, авантюрний, біологовіковий та їх різноманітну смислову реалізацію в конкретних творах. Достатньо логічно і природно, що в більшості епічних творів, особливо масштабних – романних, епопейних тощо – можна спостерегти одночасне чи паралельне функціонування різних типів часу, і значною мірою це обумовлюється сюжетною семантикою і структурою, конкретними сюжетними лініями.

У цьому дослідженні ми аналізуємо художньо-біографічну прозу, передовсім романістику, тому логічно зосереджуємося на хронотопних характеристиках саме цього виду епосу. Вельми бурхливий розвиток української біографіки в останні десятиліття ХХ-го – в перші десятиліття ХХІ-го віків, природно, активізував осмислення художніх функцій різних чинників, які реалізуються в художньому тексті чи більш-менш присутньо впливають на вирішення в ньому мистецьких завдань і надзавдань, у тім числі й хронотопу. Власне кажучи, вже з літературознавчих студій 1960-1970 рр., у яких мовилося про історико-біографічну, художньо-документальну прозу, художні біографії, проблема вияву й художнього осягнення в них часово-просторових площин ставилася досить зримо, хіба що не завжди оперуючи терміном «хронотоп». Той же І. Ходорківський у цитованій монографії 1963 р., наприклад, нотував про повість О. Ільченка «Петербурзька осінь»: «Повість охоплює лише невеликий період життя поета (жовтень 1858 – початок січня 1859 рр.). Але в межах цього періоду автору вдалося показати основні віхи життя і діяльності поета...» [2, с.40]. Він же, мовлячи про «Тарасові шляхи» О. Іваненко, відзначив «...хронотоп як основу структури роману й самого сюжету» [Там само, с.65]. Дещо пізніше, ведучи мову про згадану повість О. Ільченка, М. Сиротюк зазначив, що, «обмеживши себе в часі, автор пішов углиб і вшир. Переважно у формі екскурсів він виходить далеко за межі осені 1858 року...» [3, с.54].

Більше на теоретичному рівні проблема хронотопу в літературі обговорювалась під час дискусії «Невирішені проблеми біографічного жанру» на сторінках «Вопросов литературы» (1973. №10). Один із її учасників, Я. Кумок, мовлячи зокрема про біографічний час, зазначав: «Найважче, на мій погляд, у роботі біографа – це щоб усі компоненти (твору – Н.П.): дати, характеристики, ландшапти і т.д., всі ці роз'єднані до пори до часу складники біографії, – попливли, попливли в часі, щоб час увібрав їх у себе й поніс... ні в одному жанрі проблема книжного часу не стоїть так гостро, як у біографії... Герой повинен прожити в книзі (у відповідному часовому масштабі) стільки, скільки прожив він колись у дійсному своєму житті. Надзвичайно цікаве те, що виявляється пряма й безпосередня залежність книжного часу від книжного простору...» [4, с.26-27]. Залишимо ці тези без можливих коментарів, а лише як факт дискусії «на тему» в конкретному часі.

У раніших літературознавчих студіях звернута увага й на те, що не завжди чітко й виразно навіть дуже послідовно окреслений час описуваної дії, як це спостережено М. Сиротюком у романі З. Тулуб «В степу безкраїм за Уралом», може бути невід'ємною частиною художнього тексту, якщо він не розчинений органічно в різних площинах того тексту: «...твір Зінаїди Тулуб, при всій його формальній, чисто зовнішній хронікальності, не можна назвати типовою біографічною хронікою... Хронологія в ньому серйозної ролі не відіграє, часто буває просто

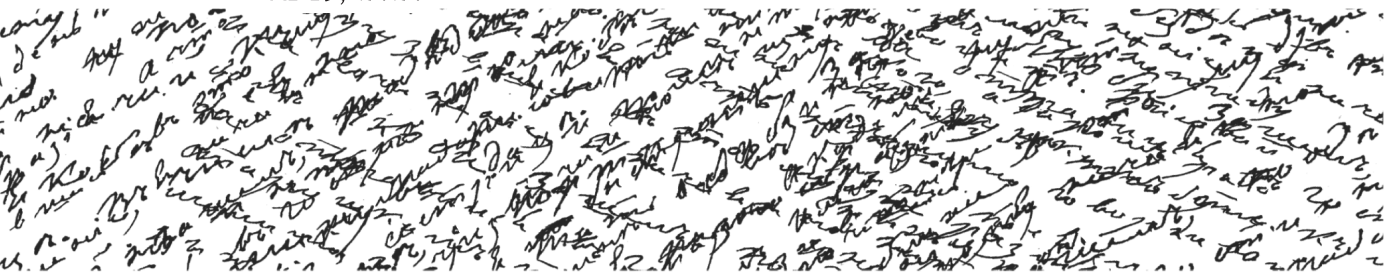
***** Melvrennihil Clivm *****

зайвою, тим більше, що стосується вона не стільки Шевченкового життя, скільки епізодичних персонажів або несуттєвих...подій» [5, с.170-171]. Твердження, особливо щодо «зайвості», можливо, надто категоричне, адже послідовне, майже «рефренне», означення часових категорій може нести глибшу семантику.

Значно детальніше й різногранніше осмислення проблем хронотопу у власне художньо-біографічному чи художньо-документальному творі спостерігається в 1990-х – 2000-х роках. О. Галич і його послідовники (О. Дацюк, І. Данильченко, О. Скаріна, Т. Черкашина), інші дослідники – Б. Мельничук, Г. Грегуль, А. Меншій, Л. Снігур та ін. питанням художньої реалізації часово-просторових понять приділили немало уваги. Так, Л. Снігур, аналізуючи епічну історико-біографічну шевченкіану 1960-1990-х рр. і, зокрема, звертаючи увагу на співвідношення в художніх текстах історичного й біографічного часу, зазначає, що «хронотопна структура художніх полотен має переважно вигляд етапів ходу сюжетних ліній із можливими сконденсованими або, навпаки, розширеними зображеннями художнього простору та часу в конкретних епізодах» [6, с.13], і це, на думку дослідника, дозволяє простежити еволюцію особистості головного героя – Т. Шевченка. Г. Грегуль, працюючи над біографічною прозою першої пол. ХХ ст., звертає увагу на хронотопні особливості повісті О. Льченка «Петербурзька осінь», у якій через уведення автором до тексту твору щоденникових записів, листів, записок, газетних і журнальних статей, спогадів тощо «відбувається значне розширення часопростору...» [7, с.13].

Низку цікавих розмислів у контексті аналізованої проблеми висловили у своїх дослідженнях А. Меншій (за біографікою Ю. Хорунжого) та О. Скаріна (за документалістикою в мемуарній та біографічній прозі). Перша означила цілком слушну думку про те, що роль, значення, місце хронотопу в художньо-біографічній прозі традиційного (сюжетно-подієвого) типу (скажімо, «Тарасові шляхи» О. Іваненко і под.) помітно інше й інакше, порівняно з біографікою асоціативно-психологічного типу (напр., диалогія Вас. Шевчука, «Четвертий вимір» Р. Іваничука, «Тарасові страсті» З. Легкого та ін.): «На відміну від мистецьких полотен традиційного типу, в яких превалює принцип подієвої хронології, історико-біографічні твори асоціативно-психологічного типу ...є композиційно-мозаїчними. Така композиційна побудова вимагає поєднання хронологічної й ретроспективної форми подієвої організації» [8, с.5]. Природно, такі особливості хронотопу і в одному, і в іншому варіанті тексту по-різному впливають і на глибину (повноту) твореного образу.

У студії О. Скаріної називаються й аналізуються різні виміри категорії часу, своєрідні за природою і мистецькими ролями чи значеннями, не однаково кореспондуються з реальним часом. Дослідниця визначає конкретно-історичний, біографічний, розповідний, реальний та інші виміри часу, котрі в художньому творі, взаємодіючи і переплітаючись, впливають на структуру художньо-документального твору. Ця ж дослідниця помітно більше уваги, порівняно з працями інших науковців, у своїй студії приділила й категорії художнього простору, відзначаючи її особливості в біографіці та мемуаристиці. Важливе те спостереження, що простір у художніх творах із документальною основою є реальним, «оскільки просторові координати будь-якого зразка документально-художньої прози відповідають справді існуючим топографічним пунктам і невіддільні від

подій і дат із життя героя. Проте в композиційній побудові просторових площин автор документально-художнього твору обмежень не має...» [9, с.13]. За приклад таких письменницьких (авторських) «вольностей» можна взяти хоча б першу частину тетралогії Г. Хоткевича «Тарасик» (опубл. 2002), у якій автор надзвичайно широко й деталізовано – в часі та просторі – випишує картини Шевченкового дитинства: скажімо тільки картини весілля сестри Катерини, за якими пильно та з переживаннями стежив Тарас, у романі займає більше ста сторінок – «Празників празник» (с.187-289).

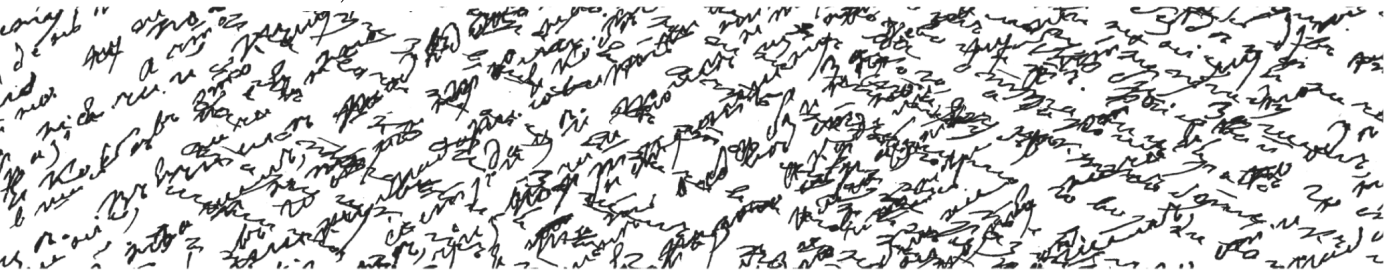
Звичайно, різнозначна організація художнього часу в мистецьких текстах, зокрема й передовсім у художньо-біографічних, невід’ємна від творення просторових координат. У випадку з творами про Т. Шевченка можливостей застосувати все часово-просторове розмаїття письменникам особливо дошкукується і не доводилось, оскільки Шевченкове життя за незначними винятками – це майже суцільна дорога, рух у часі й просторі, або – в окремих періодах – «зупинка» в більш чи менш закритому просторі, скажімо, в казематі. До прикладу, в діалогі Вас. Шевчука можемо спостерігати своєрідне «уповільнення» плину часу через обмежений в’язничною камерою, одноманітним епізодів, режимом і т.д., що його письменник «розбавляє» увагою до деталей, внутрішніми монологами-спогадами, розмовами з тюремними наглядачами, а все це доволі майстерно поєднується з фабульною лінією і творить картину цілісного біографічного часу. «Тарас оглянувся в своїй новій оселі. Вузьке ліжко, столик, один стілець... І тут помітив ґрати, які прийняв спочатку за звичайнісіньку, хіба що трохи густішу, раму. Вони найдужче вдарили йому по серцю. Ґрати – різновид клітки, символ неволі, горя, краху людських надій! А ще – ганьба. Колись було в Кирилівці в’язниць боялися дужче від ран та смерті... Звірі й ті у неволі гинуть, а тут жива людина, подоба божа!...» [10, с.9]. І далі ще: «Схопився з ліжка. Рвучко ступив на тинь од рами й ґрат і відсахнувся. Ґрати!.. На душах наших ґрати... І ті стократ страшніші цих, віконних!.. Ось він, в’язничний затишок, пристанище тривожних дум і скорбних слів...» [Там само, с.18]. Прозаїк неодноразово означає схожі Шевченкові думи й почуття, досягаючи більшого смислового ефекту від витвореного скутого простору. До схожого прийому згущення хронотопу вдається й З. Легкий у романі «Тарасові страсті», в якому теж відтворюється період першого Шевченкового арешту й казематного життя: «Ще недавно, у роки мирської суєти, так баглося затишного куточка для віршування. І ось маєш його, замкнений чотирикутник з тапчаном, столиком і кріслом. Розкошуй, здавалось би! Та не пишеться. Може, тому, що віконце з решіткою...» [11, с.8].

Із визначених М. Бахтіним і доповнених наступниками типів художнього часу в художній романістиці про Т. Шевченка широко реалізований весь спектр. Поряд із біографічним вочевидь там широко реалізований історичний час, котрий, як зазначалося, в художніх історико-біографічних романах завжди реальний, адже мовиться в них про цілком реальних історичних осіб у конкретних суспільно-історичних умовах. Власне, для художнього осягнення історичного часу, як і біографічного, в епічній романній шевченкіані сам Т. Шевченко «посприяв» багатьма чинниками: означенням дат і місця написання абсолютної більшості своїх творів, щоденниковими записами, атрибутикою листів тощо.

***** Melrenkil Clim *****

Відомо ж бо, що вказані речі є серед важливих джерел інформації при творенні художньої біографіки.

У літературознавчих студіях про велику епічну художню шевченкіану явищу хронотопу приділена увага, відзначено, скажімо, відмінності просторово-часової організації тексту між відповідними романами О. Іваненко та З. Тулуб (праці М. Сиротюка, І. Ходорківського, В. Полтавчука та ін.). Значно менше уваги взагалі та й зокрема питанням організації хронотопу приділено художній романістиці про Т. Шевченка останніх трьох-чотирьох десятиліть. А між тим твори Вас. Шевчука та Б. Чайковського, особливо ж романи В. Дарди, В. Чемериса, З. Легкого, Г. Тарасюк, К. Тур-Коновалова і Д. Замрія, А. Цвід, О. Денисенка та ін., зокрема в частині організації хронотопу (звісно, і не тільки), становлять значний інтерес, бо написані твори згаданих авторів переважно в умовах повної творчої свободи, без цензурно-ідеологічних засторог. Цілком очевидно, повторимося, що в масштабних епічних творах спостерігається суміжне (одночасне) функціонування різних типів часу, великою мірою це обумовлюється семантикою (передовсім біографічною) сюжету, його окремих ліній. А також немалою мірою жанроозначувальними характеристиками творів, способами організації тексту. Якщо вести мову про історичний час, то в трилогії А. Цвід він представлений передовсім чіткими хронікальними вказівками майже перед кожною «картиною» чи «етюдом»: «1 липня 1836 року. Петергоф...» [12, с.21], «3 липня 1836 року. Санкт-Петербург. Літній сад...» [12, с.29] і т.д. Той же історичний час, переплітаючись із часом побутовим, у цьому ж романі-трилогії виявляється в численних описах – побутових картин, моделей одягу, музики й танців тощо. Емоційно стриманіше презентує часопросторові параметри в романі «Зоре моя вечірняя...» Г. Тарасюк, місцями ніби аж із науковою строгістю (розділ «Епоха. Тарас Шевченко») [13, с.15-20], в інших місцях традиційніше: «Не мине й три роки, як Шевченко, роздивившись зблизька слов'янофілів...» [Там само, с.102]. «Непомітно пролетів для Марії Маркович погожий вересень у рідному Орлі...» [Там само, с.103] і под., К. Тур-Коновалов і Д. Замрій у романі «Художник» узагалі вдалися до творення широкого історичного тла ХІХ ст. майже всесвітніх обширів, у контекст якого вписали постаті Т. Шевченка й інших персонажів, обумовивши такий прийом у слові «Від авторів»: «Не дивуйтеся, шановний читачу, зустрічаючи в романі довгі історичні відступи, – не просто описати долю людини, не приділивши уваги часові, в якому вона жила» [14, с.8] і под. Зі схожим розмаїттям варіацій означається хронотоп і в низці «не-шевченківських» романів, але з помітним і важливим у них образом Т. Шевченка – «Солов'ї співають на світанні» О. Дека (про В. Забілу), «Рось-Марія» Н. Околітенко (про І. Сошенка), «Донос» О. Гавроша (про «стукача» О. Петрова) та ін. Скажімо, в романі О. Дека майже кожен розділ уміщує топосну інформацію: «Зустріч з Шевченком у Качанівці», «Куліш. Седнів. Арешт Шевченка», «П. Куліш – «Майор». Т. Шевченко в Качанівці. До Кобзаря» і под. У текстах цих розділів міститься й часова інформація. Схожим чином, але вже виносячи в заголовок і «часову» інформацію, організована структура тексту в романі О. Гавроша. Буквально: «Київ, 12 червня 1846 року», «Варшава, 4 березня 1847 року», «Село Бігач, садиба князя Кейкуатова, 29 березня 1847 року» і под.

Художньо-біографічна романістика про Т. Шевченка позначена дуже виразним, наскрізним хронотопом дороги, вочевидь «інспірованим» самим Шевченковим життям, щедрим на подорожі, на вимушені чи невимушені переміщення в часі і просторі. Дослідник новішої української романістики О. Ковальчук свого часу слушно відзначав, що «Дорога – це і невідомі шляхи, якими манить дітей світ, і хайвей на американському континенті, і степові безконечні дороги..., і життєві дороги... З поняттям дороги міцно пов'язана «формула» досконалості людини. Але передовсім це дорога людства, яка виходить з минулого і йде в майбутнє» [15, с.106-107]. І ще в нього: «Дорога – це завжди щось непередбачуване. Дорога – це ж завжди таїна!» [Там само, с.110].

У романах про Т. Шевченка, власне, і в інших біографічних романах теж, але в «шевченківських» особливо, на десятках і сотнях сторінок тексту натрапляємо на хронотоп дороги, що виступає доброю фактологічною інформацією про цю форму часопростору. «...Від Москви до Орла триста верст, а добиралися туди три тижні. Не раз застрявали в, здавалосьь, бездонних болотах, малих і великих, що тьмяно полискували проти весняного сонця, мов запітнілі дзеркала. Кілька разів зненацька перекидалися, промокли до кісток. Куплені у Москві продукти закінчилися, і довелося, як жартував Тарас, перебувати «на харчах святого Антонія», тобто постувати, голодувати» [16, с.15]; «Кажуть, усі дороги художника ведуть до Італії, в Рим. Чи аж така-то вже аксіома? В альтернативі більше правди: шляхи приводять кожного до рідної домівки. Але попервах я в Качанівці, у Тарновського, потім у Віктора Забіли на його хуторі під Борзною, а ще згодом – Гребінчине Убіжище. І аж на Петра-Павла катимо з Євгеном у Мосівку, пак, в український Версаль...» [11, с.112]. Навіть за двома цитованими уривками неважко уявити чи дофантазувати (тим, хто не обізнаний глибоко з біографією Т. Шевченка), або ж пригадати (тим, хто з нею належно обізнаний), скільки історій і пригод із Т. Шевченком уміщують зазначені цитати «поміж рядків». «Значення хронотопа дороги, – нотував М. Бахтін, – в літературі величезне: рідкісний твір обходиться без будь-яких варіацій мотиву дороги, а багато творів прямо побудовані на хронотопі дороги та дорожніх зустрічей і пригод» [1, с.248].

Із хронотопом дороги, у т.ч. в художній біографіці, зокрема й шевченківській, з певною опосередкованістю можна пов'язати й авантурний час, принаймні його елементи. Свого часу згаданий М. Бахтін виписав «історію походження» авантурного часу, означив його характерні властивості зокрема і як «найабстрактнішого хронотопу» [див.: 17]. У художній біографіці (романній), особливо ж у творах про вільно й мимовільно дуже «мобільного» Т. Шевченка, згаданий тип художнього часу реалізований частково – передовсім через мотиви зустріч-розлука, рідше – втрати-здобування, зовсім рідко – впізнавання-невпізнавання... Мотив зустрічі-розлуки в шевченківській романістиці незрідка реалізується і в «любовних» сюжетно-композиційних лініях і перипетіях, особливо ж у романах аналізованого в нашому дослідженні періоду – В. Чемериса, В. Кепича, Г. Тарасюк, А. Цвід, помітною мірою – в З. Легкого, а також у деяких семантично близьких колізіях «не-шевченківських» романів, зокрема в Н. Околітенко. Тут необхідно зробити важливе застереження: всі ті мотиви зустрічі-розлуки та ін., якщо вони стосуються центральної постаті твору – історичної персоналії, в романах

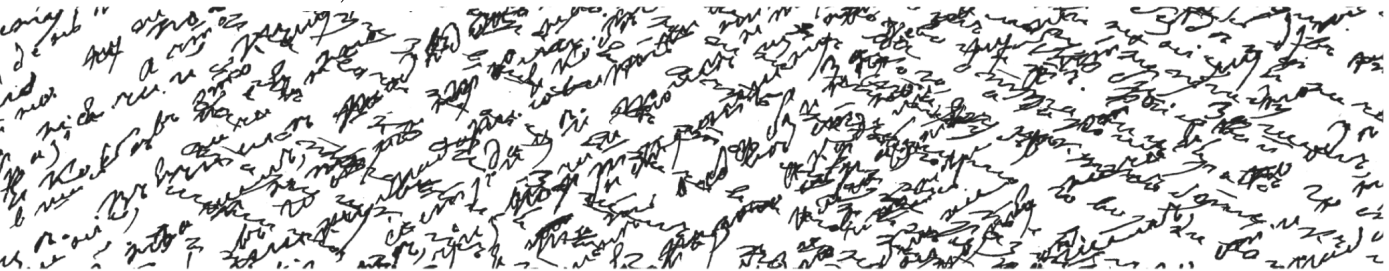
біографічних, на відміну від пригодницьких чи навіть історичних, є реальними, мають під собою реальну основу, крім, звісно, домислених чи вимислених.

Достатньо природно й те, що пов'язані з хронотопом дороги зустрічі та пригоди, якщо вони наперед не плановані, відбуваються раптом, несподівано, тобто випадково. Випадок же є поняттям, котре визначається як найбільш адекватна характеристика авантюрного часу і таке, що перериває природний, причинно-наслідковий хід подій і «дає місце для вторгнення чистої випадковості з її специфічною логікою» (М. Бахтін). «Ураз відчув чийсь погляд. Оглянувся і стрівся з ним. Ликера! Його бездоляна доля, останній промінь... Зорить йому з портрета. Така, якою її побачив і змалював... Поїде, десь на Дніпром знайде собі ще кращу!.. Гай-гай...» [10, с.339].

У біографічних романах, особливо тих, де витворено все чи майже все життя конкретної особистості, логічним бачиться й періодичне означення біологічного чи біологічно-вікового часу, який природним чином накладає відбиток передовсім на зовнішність описуваного героя, але і на психологічне відчуття теж: (Тарас роздумує над солдатською долею) – «Виссали з людини силу, молодість! За чверть століття служби вони, ці бідні парії, ляльки в мундирах, знищуються в своїй первісній суті. За десять літ він сам настільки перемінився, що Костомаров його не зміг впізнати, коли зустрілися знову в Санкт-Петербурзі...». І под.

Як видно з ряду зацитованих вище фрагментів і з наступних, у хронотопі дороги проявляється органічна єдність часових вимірів із просторовими, їх взаємопроникнення та взаємообумовленість. Рух героя чи героїв у часі є і їх переміщенням просторовим, власне – доланням простору. Із роману Г. Тарасюк: «У той час, коли знаменитий поет-пророк України Тарас Шевченко писав в азійській пустелі свої російськомовні повісті, в надії «докричатися» на «общепринятом язике» до прогресивних «синів Росії», а невідома нікому Марія Маркович записувала з голосу народу свої «оповідання», Пантелеймон Куліш розпочав відкриту боротьбу за право української літератури на самостійне життя в суціль ксенофобському і літературному просторі» [13, с.71-72]. Або фрагмент художнього тексту з роману О. Денисенка «Тарас. Повернення», в якому передано Шевченків сон про лавину табуна коней, що мчить на нього: «Жива хвиля їхнього жаху пахіттями збуреного адреналіну накочується на Шевченка, і його тіпає від гарячкового сміху, він показує потилицю і дає драла... Відстань між стадом і ним скорочується щосекунди. І в нього вже залишається сім секунд, шість, п'ять, чотири, три, дві, одна... ні... в нього й однієї вже немає... Але наприкінці цієї останньої секунди, в останню її часточку, перед самим моментом зіткнення з першим спрямованим на нього рогом, Шевченко чимдуж відштовхується палицею і плигає, летить, зависає на мить у повітрі й падає вниз...» [18, с.120]. У цитованім тексті маємо цілий згусток просторово-часових означень, тісно переплетених між собою. Схожих концентрованих хронотопних картин в аналізованих біографічних романах про Т. Шевченка дуже багато, а їхня частотність є переконливим підтвердженням теоретичної думки про органічну єдність часово-просторових елементів у художньому творі.

Два зацитовані з різних романів уривки тексту добре надаються для ілюстрації й таких особливостей хронотопу, як їх масштабність або локальність, «уповільненість» або «ущільненість» часопростору. Іще приклад із роману З. Тулуб

«В степу безкраїм...»: «Спливав день за днем. І кожен з них був точним повторенням минулого. Шевченкові здавалося, що він живе тут уже кілька тижнів, а насправді кінчався тільки перший тиждень його солдатчини...» [19, с. 109].

Ведучи мову про майже два десятки біографічних романів про Т. Шевченка, написаних і опублікованих протягом останніх майже чотирьох десятиліть, маємо звернути увагу на індивідуально-авторське моделювання просторово-часових площин у кожному з творів. При тому пам'ятаємо про два основні типи художніх життєписів – сюжетно-подієвий (традиційний) та асоціативно-психологічний і що в кожному з цих типів романів творення хронотопу має суттєві відмінності. У творах сюжетно-подієвого типу із переважно лінійним сюжетом найповніше зберігається хронологічна послідовність зображення. О. Дацюк пише, що в романах такого типу хронологічність «є одним із найважливіших факторів, що сприяють наближенню образу головного героя до його прототипу» [20, с. 169]. Натомість у романах другого типу (частково З. Тулуб, домінантно – Вас. Шевчук, З. Легкий) їх автори активно експериментують із хронотопом, вдаються до зміщення часових площин, таких собі «напливів» (М. Наєнко), до таких просторово-часових варіантів, як ретроспекції, спогади, сни, деякі інші вставні конструкції. Роль таких елементів і прийомів у сюжетах творів різногранна: вони вочевидь насичують художні картини, але частіше за все «уповільнюють» розгортання сюжету взагалі чи окремих сюжетних ліній. Зауважимо, що ця остання практика застосовується саме в тих романах про Т. Шевченка, де зображується його перебування в неволі (більш чи менш обмеженому просторі) – в казематі чи на засланні. І «загальний» час у таких творах – не все Шевченкове життя, а лише певний (найтяжчий) період.

Нарешті, в осмисленні часово-просторових рис художньо-біографічних романів про Т. Шевченка звернемо увагу й на, умовно кажучи, «внутрішній» і «зовнішній» (чи «авторський») вияви часопростору. Під першим розуміємо хронотоп «внутрішньосюжетний», у якому живе й переміщується герой (герої), що його той чи той автор перманентно ставить у певні хронотопічні межі, дає відчутти, образно кажучи, свободу чи несвободу. «Зовнішній» часопростір романів скоріше існує для дослідника-аналітика чи, певно, і для допитливого читача. Ілюстративного матеріалу для висловленого судження в художній романістиці про Т. Шевченка зовсім не бракує. Особливо це стосується «внутрішнього» вияву хронотопу, причому, й у романах сюжетно-подієвого, і в романах асоціативно-психологічного типів. Що ж до «зовнішнього» вияву часопростору, то з давніших творів він помітний у романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм...» (М. Сиротюк заявив, що цей роман «має яскраво виражені ознаки історичного роману-хроніки. Вони проявляються і в багаторазовому авторському нагадуванні про час дії (прикладі – Н.П.)...; «письменниця висвітлює з скрупульозною точністю та послідовністю майже день за днем» [5, с. 169-170]), а в новіших практикується частіше й послідовніше. Дуже показовою в цьому сенсі є трилогія Антонії Цвід «Возлюбленик муз і грацій», де такий вияв хронотопу бачимо на початку ледь не кожної «картини» чи «етюду»: «12 лютого 1844 року. Москва. Бодянський з Шевченком зустрілися як давні друзі...» [12, с.9]; «Жовтень 1844 року. Квартира Шевченка...» [Там само, с. 19]; «Грудень 1844 року. Шевченко і Щепкін після вистави зайшли до ресторану «Рим» повечеряти» [Там само, с.26] і под. Така «де-

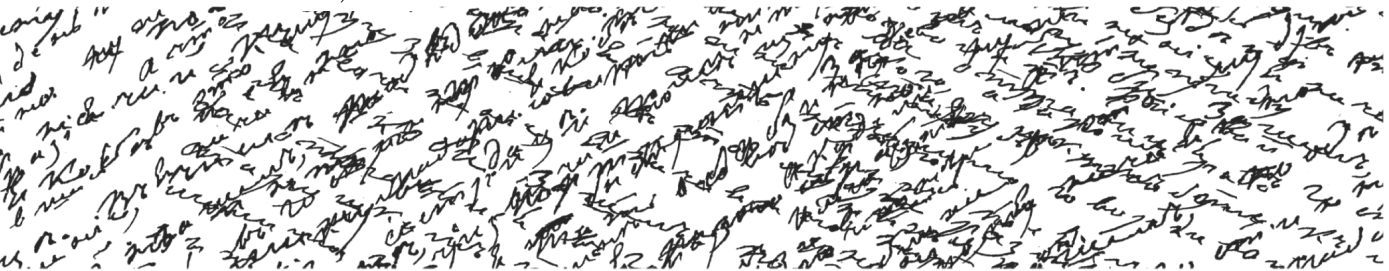
монстративна» частотність і послідовність уживання просто не може лишитися поза увагою і дослідника, й читачів. Цілком очевидно, що авторка трилогії закладала в такий прийом особливі смисли, хоча б той, скажімо, щоб і цим «переконувати» всіх в істинності витвореного. У романі О. Гавроша «зовнішній» вияв хронотопу формально дещо інакший, але сутнісно покликаний, на нашу думку, виконувати ту ж саму місію, що і в трилогії А. Цвід.

Звичайно «зовнішнє» («авторське») оперування хронотопом проявляється і в тому, як автори в романах упорядковують чергування сюжетних ліній та зображеного в них (більше проявляється в романах традиційного типу) або той же порядок чергування асоціацій і спогадів, моделювання приводів для тих чи інших асоціативних картин (виразніше виявляється в романах асоціативно-психологічного типу). Близько до «зовнішніх» виявів часопростору можна поставити й численні описи просторових картин у романах – місцевостей, архітектурних панорам, будівель тощо.

Отже, в художньо-біографічній романістиці взагалі та в такій же романістиці про Т. Шевченка, власне, як і в інших художніх творах, явище хронотопу відіграє вельми значну мистецьку роль на всіх площинах художнього тексту. До того ж, часово-просторова організація сюжету й інших складників твору в художній біографії все ж має свої особливості, порівняно з творами не-біографічними. Оскільки у творах зі стрижневою біографічною складовою йдеться про реальні персоналії, то і хронотопні складові в таких творах не вигадані, а реальні в переважній чи і в абсолютній своїй більшості. Водночас і в частині творення часопростору художніх творів у їх авторів лишаються можливості для творчих «маневрів», а це передовсім залежить від майстерності письменників. Щодо творення художньої біографіки про Т. Шевченка, передовсім романної, зокрема й аналізованого нами періоду, то в переважній більшості творів така майстерність – висока! – була продемонстрована.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики (Исследования разных лет). Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.
2. Ходорківський І.Д. Историко-біографічні твори з життя письменників. Київ : Радянська школа, 1963. 170 с.
3. Сиротюк М. Живий перегук епох і народів. Київ: Дніпро, 1981. 248 с.
4. «Жизнь и деятельность...»: Неразрешенные проблемы биографического жанра (материалы дискуссии). Вопросы литературы. 1973. №10. С.16-93.
5. Сиротюк М. Зінаїда Тулуб. Київ: Радянський письменник, 1968. 218 с.
6. Снігур Л.П. Историко-біографічна проза про Т. Шевченка в українській літературі 60–90-х років ХХ століття: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спеціальність 10.01.01. Запоріжжя, 2001. 18 с.
7. Грегуль Г. Українська біографічна проза першої пол. ХХ ст.: жанровий аспект: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Київ, 2005. 18 с.
8. Меншій А. Романи Юрія Хорунжого і українська історико-біографічна проза 60–90-х років ХХ століття: автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец. 10.01.01. Київ, 2003. 20 с.

9. Скарніна О. Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі (на матеріалі української літератури кінця ХХ ст.): автореф. дис. ...канд. філол. наук: спец.10.01.06. Тернопіль, 2007. 20 с.
10. Шевчук В. Син волі: роман у двох книгах. Київ: Дніпро, 1989. 715 с.
11. Легкий З. Тарасові страсті: Романи. Львів. Тимула, 2007. С.3-234.
12. Цвід А. Возлюбленик муз і грацій: Роман-перформанс у картинах та етюдах. Кохані жінки Тараса Шевченка. Трилогія. Книга перша. Київ: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2017. 368 с.
13. Тарасюк Г. Зоре моя вечірняя, або Пророк і Марія: роман-версія. Київ: Дніпро, 2015. 424 с.
14. Тур-Коновалов К., Замрій Д. Художник: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.
15. Ковальчук О.Г. Український повоєнний роман: проблеми жанрового розвитку. Київ: Вища школа, 1992. 174 с.
16. Дарда В. Переяславські дзвони: історичний роман. Київ: Рад. письменник, 1990. 415 с.
17. Бахтин М. Форми времени и хронотопа в романе: Очерки по исторической поэтике / Сост. С. Бочаров, В. Кожин. Москва: Художеств. литература, 1986. С.121-290.
18. Денисенко О. Тарас. Повернення: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.
19. Тулуб З. В степу безкраім за Уралом: роман. Київ: Дніпро, 1984. 509 с.
20. Дацюк О. Герой і прототип у художньо-біографічних творах. Всесвіт. 1998. №1. С.167-170.

***** Melresnikh Clim *****